

Dušan Voglar

CANKAR O TRUBARJU IN NJEGOVIH SLAVILCIH

Med spisi in javnimi nastopi slovenskih kulturnih delavcev in znanstvenikov v času proslavljanja 400. obletnice rojstva Primoža Trubarja leta 1908 sta tudi predavanji Ivana Cankarja na Dunaju in v Trstu (Cankar, 1976:88-190, 191-206). Na Dunaju je predaval 6. marca na prireditvi Trubarjev večer, ki ga je pripravilo slovensko visokošolsko društvo Sava. Predavanje, ki mu je bil za objavo v *Zbranem delu* dodan naslov *Ob Trubarjevi štiristoletnici* (Cankar, 1976:358), je bilo po takrat najdenem rokopisu objavljeno leta 1926 v mesečniku *Pod lipo*. V Trstu je predaval 21. maja na povabilo socialnodemokratskega delavskega kulturnega društva Ljudski oder, rokopis predavanja *Trubar in Trubarjeve slavnosti* pa je bil natisnjen junija 1908 v treh zaporednih številkah socialnodemokratskega tednika *Delavski list*.

V Cankarjevem obravnavanju teme, ki jo natančno napove naslov tržaškega predavanja, so tri skupine sestavin. V prvi skupini so prikaz razmer v katoliški Cerkvi pred začetkom Luthrove reformacije in med njo, opis socialnega položaja in verskega življenja slovenskega podložniškega ljudstva, oris razvoja protestantskega gibanja na Slovenskem, podatki o delovanju deželnih stanov, ravnanju deželnega kneza in protireformacijskih ukrepov. V drugi skupini so prikaz delovanja Trubarja ter drugih protestantskih duhovnikov in piscev, oris pomena protestantov za kulturno izoblikovanje in narodni razvoj Slovencev. V tretji skupini so opažanja o nazorskih razmerah na Slovenskem leta 1908, opozorila na sprejemanje in razumevanje Trubarja v začetku 20. stoletja. Dunajsko predavanje se osredotoča na tretjo in le deloma na drugo skupino, tržaško predavanje pa je veliko bolj vsestransko in je preplet vseh treh skupin. Nekateri poudarki so jima skupni (Cankar, 1976:360-361).

Pri sestavljanju dunajskega predavanja si je Cankar sam omejil temo, verjetno na podlagi poprejšnjega usklajevalnega dogovora s sopredavateljema. Na študentskem Trubarjevem večeru je namreč absolvent prava Emil Jenko »očrtal dobo delovanja Primoža Trubarja ter podal jasno sliko tedanjega kulturnega stanja Slovencev in pomen Trubarjevega nastopa za naš nadaljnji kulturni razvoj«, knjižničarja Ivan Prijatelj in France Kidrič sta pokazala in pojasnila deset Trubarjevih knjig iz dunajske Dvorne knjižnice, Prijatelj pa je v svojem predavanju »podrobno naslikal vse življenje in delovanje Primoža Trubarja«, poudarjal Trubarjeve jezikovne težave in »na podlagi več odstavkov iz Trubarjevih del sprožil misel, da je Trubar skoro gotovo hotel ustvariti *slovensko narodno cerkev*«, kakor navaja in podčrtava poročevalec v časniku *Slovenski narod* (*Trubarjev večer*, 1908:3).

Tržaško predavanje o Trubarju je Cankar sestavljal, kakor je razvidno iz pisem Štefki Löffler na Dunaj, med svojim bivanjem v Ljubljani od začetka maja 1908 in ga napisal skupaj z zdaj neznanim besedilom za svoje drugo tržaško predavanje (*O slovenski prozi*, 22. maja) najpozneje do odhoda v Trst v četrtek, 21. maja; hkrati je v tem času pisal za Slovensko matico roman *Novo življenje* (Cankar, 1974:50, 51, 330, 335, 354). Urednik Cankarjevih *Izbranih del* Boris Merhar je menil, da je Cankar »bržčas že na Dunaju začel misliti tudi na daljše, samostojno predavanje o Trubarju in naši reformaciji«, in domneval, da se je Cankar že na Dunaju »razgledal po zadevni literaturi (Dimitzova Geschichte Krains, Elzejeva izdaja Trubarjevih pisem idr.)« ter se kmalu po prihodu v Ljubljano dogovoril s Tržačani za predavanje v Ljudskem odru (Cankar, 1957:539-540). Morda so priprave res potekale tako, vendar nič ne kaže, da bi si Cankar že na Dunaju delal kake izpiske iz literature, kajti med spisi, ki jih je potreboval za predavanji v Trstu (med drugim rokopis dunajskega predavanja) in mu jih je Štefka poslala z Dunaja med 13. in 17. majem, ni naštel nič takega (Cankar, 1974:50, 51). Verjetno pa sta ga Jenko in Prijatelj (morda tudi Kidrič) na Dunaju bodisi v svojem predavanju bodisi v kakem pogovoru opozorila na glavna vira (Theodor Elze, August Dimitz), kolikor ni vsaj enega poznal že prej.

Pri razpravljanju o sestavinah prve in druge skupine tem v tržaškem predavanju se Cankar ni mogel opreti na svoje dunajsko predava-

nje, temveč na vire, ki jih je najverjetneje poiskal v Ljubljani. Možnosti je imel razmeroma omejene – že zato, ker se je novi rod slovenskih literarnih zgodovinarjev šele takrat začel obsežneje in globlje ukvarjati s Trubarjem in protestanti 16. stoletja. France Kidrič, ki je v tistih letih skupaj z Ivanom Prijateljem delal v Dvorni knjižnici (sedanja Avstrijska nacionalna knjižnica) na Dunaju, je svojo študijo *Primož Trubar* (s podnaslovom *K njegovi štiristoletnici*) napisal šele junija in julija 1908 ter jo začel objavljati kot podlistek v celjskem polmesečniku *Domovina* 17. julija 1908. Ivan Prijatelj je na pobudo urednika *Ljubljanskega zvona* Frana Zbašnika leta 1908 napisal obsežen esej *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* (uredništvo je v junijski številki napovedalo objavo v septembrski), vendar ga potem revija, kakor navaja Anton Slodnjak, ni objavila zaradi urednikovih pomislekov glede dolžine in glede citatov s kritičnim prikazovanjem katoliške duhovščine v 16. stoletju (Prijatelj, 1952:XXXVI). Esaj je nazadnje izšel kot samostojna knjižica v založbi Lavoslava Schwentnerja v zadnjih avgustovskih ali prvih septembrskih dnevih 1908, kakor kaže časniška vestička 4. septembra (*O kulturnem*, 1908). Cankar torej ni imel na voljo dveh takrat ključnih spisov dveh raziskujočih, prodornih in samostojno razmišljujočih znanstvenikov.

Med literarnozgodovinskimi preglednimi deli slovenskih znanstvenikov je takrat prišla v poštev zgodovina slovenskega slovstva v štirih delih (1894–1900) Karla Glaserja. Cankar je bil do nje kritičen (Cankar, 1976:207-218, 363-365). Glaser je – opiraje se predvsem na Ivana Kostrenčiča (*Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven*, Dunaj 1874) – napisal strnjen oris Trubarjevega življenja in dela z razmeroma skromnim izborom takrat že dosegljivih podatkov, podal podroben bibliografski pregled in o vsej dobi zapisal le zelo kratko in togo izrečeno ovrednotenje: »Protestantje so tedaj položili temelj slovenskemu slovstvu, književni strani, ki je glavni pogoj narodni omiki.« (Glaser, 1894:90.) Ker je Cankar očitno želel pridobiti – in je tudi pridobil – za svoje predavanje izčrpnjše podatke, kot bi jih mogel najti v Glaserjevi knjigi, je jasno, da ni črpal iz nje.

O protestantizmu na Slovenskem in protestantski književnosti je pisal tudi Franc Orožen v orisu zgodovine Kranjske (prim. ponatis

izbranih odlomkov v tej številki revije *Stati inu obstati*). Vendar primerjava Cankarjevega orisa Trubarja ter Orožnovih podatkov in načina podajanja snovi (Orožen, 1902:107-112) ne kaže, da bi Cankar zajemal iz njegove knjige.

Zelo podrobno je pred Orožnom pisal o reformaciji in protireformaciji v vojvodini Kranjski zgodovinar Avgust Dimitz v svoji obsežni štiridelni zgodovini Kranjske od najstarejše dobe do leta 1813 (1874-76); v njej je razmeroma izčrpno orisal Trubarja ter z bibliografskimi podatki in opisi prikazal tudi njegove knjige, torej začetke slovenske književnosti. Opiral se je med drugim na izvirne deželno-stanovske in cerkvene arhivske vire. Cankar je v tržaškem predavanju pri obravnavi prve skupine tem obširno citiral iz Dimitzeve zgodovine, kakor bo prikazano spodaj.

Temeljno začetno delo v preučevanju slovenske reformacije in protireformacije je opravil v drugi polovici 19. stoletja Theodor Elze. V knjigi iz leta 1863 o superintendentih evangeličanske Cerkve v Ljubljani v 16. stoletju je razumljivo posvetil daleč največ prostora Primožu Trubarju (Elze, 1863:1-29). To Elzejevo delo je bilo eden glavnih virov za Dimitzevo pisanje o Trubarju (Dimitz, 1875a: 210-211), kar je Dimitz v opombah pod črto tudi večkrat navedel. Torej bi bilo možno, da bi Cankar zajemal oris Trubarjevega delovanja le iz Dimitza in tako prek njega uporabljal Elzejeve podatke in deloma tudi formulacije. Vendar ni tako preprosto. Z Elzejevimi navedbami o Trubarju in njegovem delovanju se ujema več delov Cankarjevega tržaškega govora (mdr. Elze, 1863:1-5, 10-11 in Cankar, 1976:199-202). Dokaz za stik med Elzejevim in Cankarjevim pisanjem je v Cankarjevi navedbi, da so ob preganjanju Trubarja leta 1547 vdrli v njegovo ljubljansko stanovanje »in vse knjige sežgali« (Cankar, 1976:201). To namreč navaja Elzejeva knjiga o superintendentih (Elze, 1863:5), medtem ko Dimitz piše samo o odvzemu knjig (Dimitz, 1875a:211); Elzejeva poznejša biografija Trubarja na začetku objave njegovih pisem prav tako govori le o odvzemu (Elze, 1897:3). S to ugotovitvijo pa še ni dokončno rešeno vprašanje, ali je Cankar zajemal neposredno iz Elzejeve knjige *Die Superintendenten*.

V Ljubljani je imel Cankar na voljo tudi knjižico Ivana Laha o Primožu Trubarju in slovenski reformaciji, ki je po zapisku v 4. šte-

vilki *Ljubljanskega zvona* (str. 317) sodeč izšla marca 1908. Pisec, ki na knjižici ni naveden, povzema pisanje o Trubarjevem delovanju (Lah, 1908:22–25) po Elzejevi knjigi o superintendentih (Elze, 1863: 1-5, 10-11) in jo omenja v opombi pod črto; v skladu s takratno Elzejevo navedbo govori tudi o sežigu Trubarjevih knjig leta 1547. S temi mesti v knjižici se močno ujemajo odlomki v Cankarjevem predavanju (Cankar, 1976:200-201), kar omogoča tudi sklepanje, da je Cankar zajemal iz nje in ne neposredno iz Elzejeve knjige. Cankarjevo uporabo knjižice dokazuje njegova omemba, da je žalski katoliški župnik leta 1750 nasprotoval pouku pisanja in branja (Cankar, 1976:198), o čemer govori podčrtana opomba v knjižici (Lah, 1908:32). Ni namreč verjetno, da bi si Cankar to izpisal iz prvega vira, to je iz razprave Josipa Apiha o zgodovini ljudskega šolstva na Slovenskem, v kateri so navedeni pomisleki in podpore vrste župnikov (Apih, 1894:258), ali iz kake druge omembe tega dogodka.

Toda Cankar se pri pripravljanju predavanja ni opiral samo na Lahovo knjižico, temveč tudi neposredno na Dimitzevo zgodovino Kranjske. Med drugim je v predavanje vključil – brez navedbe vira – podatke o delovanju škofa Petra Seebacha zoper Trubarja (Cankar, 1976: 203), ki izvirajo iz Dimitzeve zgodovine (Dimitz, 1875a: 250-251, 266). Teh podatkov Lah ne navaja. Pri oblikovanju svojega ovrednotenja Trubarja in sploh protestantskega gibanja je Cankar ravnal neodvisno od Lahovega spisa, v katerem so stavki o pomenu Trubarja in reformacije razvrščeni v deklarativne točke (Lah, 1908:10, 46-48) in razodevajo tudi ideološko prisvajanje¹ brez stvarne utemeljenosti.

¹ »Slaveč torej spomin velikega moža, ki ga bo štela naša zgodovina za enega prvih svojih mož, ne proslavljamo protestantstva, ki je danes za nas premagano stališče, ampak predvsem:

1. *Moža*, njegovo silo in energijo, ki je z njo vodil veliko delo, ki ga danes imenujemo: kulturno in versko prerojenje Slovencev.

2. *Duba*, protirimskega, proticerkvenega, narodnega, ki je vodil nazaj k narodu, k samostojnosti in samozavesti.

3. *Dobo* novih sil in novega življenja, ki nam je postala za vse čase zgled trdega dela, neomajne volje, velike sile.

To nam je Trubar in to vidimo v njem in v naši reformaciji. (Lah, 1908:10; poudaril Lah; prim. še op. 8.)

V tržaškem predavanju je Cankar že v začetku označil Trubarja za »vodnika slov. reformacije v šestnajstem stoletju, stvarnika slovenskega pismenega jezika, začetnika slovenske literature« in »sploh enega največjih mož, kar jih pozna tako prazna in tako žalostna zgodovina slovenskega naroda« (Cankar, 1976:191), nato pa je poudaril Trubarjevo vero v moč knjige in šole, na široko prikazal njegovo ogorčenje zaradi ljudskega praznoverstva in duhovniškega zlorabljanja tega ter ob opozorilu, da je bilo Trubarjevo življenje polno »neprestanega dela in boja« (Cankar, 1976:199), opisal njegove življenjske postaje in opravljeno delo. Govoril je v skladu s svojim prepričanjem, da je bil Trubar v prelomni zgodovinski dobi »besednik svojega naroda, glas časa, njegovih zahtev in njegovih želja«, da je bila slovenska reformacija »mogočno in globoko ljudsko gibanje, ki je oznanjalo novo in lepo življenje za ves slovenski narod«, da se je z reformacijo vzdignilo »visoko kakor nikoli poprej in kakor ne pozneje dolgih dvesto let kulturno življenje slovenskega naroda« in da je bila z zmago protireformacije »zatrta in uničena plemenita kal novega, resnično *slovenskega* narodnega življenja« (Cankar, 1976:191, 195; poudarek je Cankarjev). V svojem dunajskem predavanju je Cankar označil Trubarja za »velikega našega reformatorja in revolucionarja« in posebej poudaril njegovo neuklonljivost in pogum (Cankar, 1976:189).

Cankar je za takšno vrednotenje Trubarja in protestantov verjetno dobil kako pobudo v Prijateljevem dunajskem predavanju, pa tudi v Dimitzevi knjigi, morda tudi v pisanju Antona Aškercera.² Dimitz je

² Anton Aškerc je v polemičnem branjenju svojega epa o Trubarju (1902) precej citiral iz Dimitzeve II. in III. knjige (Aškerc, 1905:15-17). Iz *Zgodovine slovenskega naroda*, ki jo je Janez Trdina napisal leta 1850 in jo je Slovenska matica objavila leta 1866 proti avtorjevi želji v nepredelani obliki, pa je prepisal zveneče besede: »Šestnajsto stoletje je bilo zlati čas zgodovine našega naroda, celo dvestoletna doba svobodnega slovenskega vojvodstva se ne more temu stoletju postaviti ob stran. V vseh ozirih je dosegel takrat naš narod visokost, kakoršne ne prej, ne pozneje.« (Aškerc, 1905:15.) Toda nanje se je skliceval popolnoma neutemeljno, kajti v Trdinovi knjigi sta v nadaljevanju našeta kot uspeha 16. stoletja junaški boj s Turki in zatrtje protestantizma: »Da so Slovenci tudi za vero junaške branitelje imeli, to smo enako videli; škofa *Urban Tekstor* in *Toma Kren* sta svitli zvezdi, na kateri smé vsak katoliški Slovenec z občudovanjem in hvaležnostjo gledati.« (Trdina, 1866:114.)

namreč v svoji zgodovini Kranjske pisal, da so protestanti iz verskih potreb prvič po času Cirila in Metoda povzdignili zanemarjeno in zaničevano narečje na raven knjižnega jezika (Dimitz, 1875a:198), da je vse takratno kulturno življenje slonelo na pobudah protestantskega prebivalstva (Dimitz, 1875b:145), da sta se z izgonom zadnjih protestantskih pridigarjev in zadnjega šolnika končala stoletje duhovnega vzpona in kulturna doba, v kateri je protestantski duh poživljajoče vplival na dejavnost bogato nadarjenega ljudstva (Dimitz, 1875b:314), in da je bilo 16. stoletje tudi na Kranjskem čas upanja polnega vzpona, oživiljene želje po znanju (Dimitz, 1875b: 379-380).

Primerjava Cankarjevih besed s sočasnim Prijateljevim in Kidričevim označevanjem Trubarja in njegovega pomena pokaže nekatera zanimiva stičišča, pa tudi zanimive posebnosti. Prijatelj, na primer, govori o Trubarju kot o »velikem verskem apostolu«, ki je bil »napram drugovercem mož silnega srda in plodovitega, delavnega sovražstva, ker drugačen v oni dobi biti ni mogel« (Prijatelj, 1908:5). V svojem izrisu Trubarjevega duševnega profila navaja, da je »centralna postava dobe«, da so v njem »najpopolneje vtelesene zmožnosti slovenskega naroda«, da je »posredovavec onih novonajdenih kulturnih resnic, ki so se odkrile očem mož, slonečih na sporočilih starih kultur«, in da ga njegov intelekt »ne rine v ospredje med prve iščoče duhove«. Iz tega izpelje misel: »Trubar ni individualno velik, ampak kolektivno.« To misel nato pojasni in razvije: »On se ne vzpenja v samostojnem poletu in ne pada ob lastnih razočaranjih. Njegova noga stopa počasi, a trdno, z neko železno sigurnostjo, kakor jo vidimo v razvitku prirode same. Velika je v njem neposredna in neizrabljena živost mladega naroda. (...) Človeku se zdi, kakor da bi bil slovenski narod za vse svoje takratne potrebe dobil v njem svojega glasnika (...) Na podlagi kolektivnih narodnih zmožnosti in potreb je vzrastel do velikosti.« (Prijatelj, 1908:35-36, 47.) Podobno piše v svoji razpravi v *Domovini* tudi Kidrič: »Trubar ni genij, ki bi se bil med silnimi duševnimi boji dokopal z lastno močjo do svojih nazorov, ki bi stopal drznih korakov daleč pred sodobniki in iskal novih odgovorov na stara ter trosil nova vprašanja«, temveč je želel s spoznanimi novimi nauki koristiti svojemu ljudstvu (Kidrič, 1951:

61-62). V takšna razglabljanja o Trubarjevi osebnosti se Cankar v svojem predavanju ni spuščal.

Temeljni vir za skupino sestavin, s katerimi je Cankar želel orisati »tla, iz katerih se je rodila slovenska reformacija«, torej podlago za razumevanje Trubarja, ki »je bil otrok svojega časa, produkt tendarjih razmer« (Cankar, 1976:191), mu je bila Dimitzeva zgodovina Kranjske. Iz nje je vključil z izrecno omembo avtorja v svoje tržaško predavanje o Trubarju dva obsežna navedka (Cankar, 1959:533-535): navedek o nesposobnosti, lakomnosti in razuzdanosti katoliške duhovščine v reformacijski dobi (Cankar, 1976:192; Dimitz, 1875a:193) in navedek o pritožbi deželnih stanov cesarju leta 1518 zaradi katoliških duhovnikov, ki ne delujejo v svojih župnijah, izsiljujejo od vernikov darove, jemljejo denar za odpuščanje grehov in javno živijo s priležnicami (Cankar, 1976:193; Dimitz, 1875a:62-63). Navedka sta mestoma nekoliko skrčena, mestoma razmeroma svobodno prevedena, vendar brez pomembnejših vsebinskih odstopanj. Značilno je, da je v precej poenostavljeno prevedeno Dimitzevo kritiko klera (»innerlich fehlte ihm das Wissen und die Kraft der aus demselben geschöpften Ueberzeugung, welche die Verkündiger der Reformation unwiderstehlich machten«;³ Dimitz, 1875a:193) Cankar vrinil – morda za doseganje večje nazornosti – Trubarjevo ime (»poleg tega je bil [duhovnik] popolnoma neveden človek, kar se je pokazalo posebno tedaj, ko je bilo treba nastopiti proti Trubarju in njegovim predikantom«; Cankar, 1976:192). Ob omenjenem je uporabil tudi navedbi o izkušnjah škofa Tomaža Hrena s prevlado protestantizma v Ljubljani (Cankar, 1976:194; Dimitz, 1875b:368, 284), pri čemer ni navedel vira. Pri prevzemanju Dimitzevega pisanja o pritožbi iz Kranjske na državnem zboru v Augsburgu leta 1525 (Cankar, 1976:202) pa je zagrešil napako: citirano pritožbo zaradi pridig predikantov, ki da vnašajo zmedo, je pripisal kar kranjskemu plemstvu, ne pa pravemu viru, to je ljubljanskemu škofu Kristofu Ravbarju. Dimitz namreč piše (Dimitz, 1875a:194): »Die höheren Stände verhalten sich gleichgültig, so das Bischof Rauber, wie die krainerische Landschaft

³ Prevod: »v njem ni bilo znanja in iz tega črpane moči prepričanja, zaradi katerih so bili oznanjevalci reformacije nezaustavljivi«.

1525 ihre Gesandten nach Augsburg auf den Reichstag sendet, sich ihrer bedienen kann, um seiner Beschwerde über die Prediger Ausdruck zu geben.«⁴

Cankar v tržaškem predavanju precej v skladu z Dimitzem prikazuje, da so se tako slovensko ljudstvo kot višji stanovi oklenili reformacijskih nauk zaradi razkroja v rimskokatoliški Cerkvi, posebej pa še poudarja socialno stisko podložnikov, med drugim zaradi tega, ker sta jih izžemala posvetno plemstvo in duhovščina; hkrati se mu zdi »popolnoma razumljivo, da se je slovensko ljudstvo v svojem obupu vdalo najčrnejšemu praznoverstvu« (Cankar, 1976:191-192, 194). Za prikaz praznoverja – polemično ga označi kot »kulturno višino katolicizma« – uporabi Cankar dolg navedek iz nemškega posvetila kralju Maksimilijanu v glagolskem natisu hrvaškega prevoda *Nove zaveze* 1562, v katerem je Trubar pisal o zaupanju ljudstva, da bo z raznovrstnimi pobožnostmi, plačevanjem maš, darovi cerkvi, romanji k daljnim cerkvam in zidavo novih cerkva odvrnilo od sebe pozemske nesreče in doseglo zveličanje zase in za svoje rajne; velik del navedka govori o izsiljenju nove cerkve blizu Gornjega Grada (Nova Štifta) in o vlogi duhovščine pri tem (Cankar, 1976:195-198; Elze, 1897:143-144).

O poraznih razmerah v katoliški Cerkvi je, za primerjavo, veliko pisal tudi Prijatelj v svoji razpravi (Prijatelj, 1908:10-12, 26-27). Pri tem je omenjal Dimitza in njegovo navajanje dokumentov iz deželnega arhiva, vendar je postavljajl v ospredje drug vir. Skliceval se je namreč na kritična vizitacijska poročila in vizitacijski zapisnik oglejskega generalnega vikarja in sufragana Pavla Bizancija s Kranjske leta 1581, ki jih je objavil zgodovinar Josip Valentin Gruden in v katerih je Bizancij med drugim poročal tudi o latinskih, nemških in slovenskih protestantskih knjigah, ki jih je našel celo pri duhovnikih (Gruden, 1907: 53-65, 121-140). Prijatelj je po opozorilu na strahoten položaj slovenskega ljudstva (zatiranost, slabe letine, kuga, turški vpadi itn.) in zmaterializiranost katoliške duhovščine napisal: »Tedaj je pa doba in pa slovenska narava vzbudila v narodu samem sebi primerne glasnike. Vstali so navdušeni, požrtvovalni možje in šli tešit

⁴ »Višji stanovi so bili ravnodušni, zato je škof Ravbar, ko so kranjski deželni stanovi 1525 poslali svoje odposlance na državni zbor v Augsburg, lahko uporabil te, da je izrazil svojo pritožbo zaradi pridigarjev.«

ljudsko žejo po idealni, nadzemski utehi. (...) Reformacija je vzbudila v Slovencih veliki *idealizem*.« Dodal je, da je protestantizem poglobil vero in njeno razumevanje (Prijatelj, 1908:23, 26; poudarek je Prijateljev). Cankar te strani protestantizma ni prikazal, je pa opozoril, da bi v hudih časih morali biti katoliški duhovniki ljudstvu »zaščitniki, besedniki njegovi«, a so ga le izkoriščali, zato je bilo »naravno, da si je reformacija pridobila tal« (Cankar, 1976:192, 194).

Pri tretji skupini tem je Cankar sprostil svojo znano kritičnost do sonarodnjakov, zlasti še v dunajskem predavanju. Poročevalec v *Slovenskem narodu* je o Cankarjevem nastopu na Dunaju nekoliko ohlapno zapisal (*Trubarjev večer*, 1908:3): »Gosp. pisatelj Ivan Cankar je v temperamentnih besedah govoril o Trubarju in naših razmerah v domovini. Večina našega ljudstva sploh ne ve nič o Trubarju, pa tudi oni, ki so že kaj slišali o reformaciji, uvrstili bi se mirno v Hrenovo procesijo ter plesali okoli goreče grmade knjig. Gosp. Cankar poudarja splošno slovensko brezpogumnost, ker se sicer ne da tolmačiti ogromnega števila onih, ki so nekdaj mogočno klicali 'proč s popi' a sedaj so se 'prilagodili razmeram'.« Podobno poročilo bi smiselno veljalo tudi za Cankarjev nastop v Trstu, kjer je med drugim trdil, da se prav v letu slavljenja Trubarja »dan za dnem jasno izkazuje, da je naš narod še dandanašnji veliko bolj narod škofa Hrena nego pa narod Trubarjev« (Cankar, 1976:205). Cankar je tako na Dunaju kot v Trstu ognjevitó spregovoril o stanju po volilni zmagi Slovenske ljudske stranke (SLS) in po političnem zavladanju katolištva v javnem življenju, zlasti v šolstvu, zato je urednik Boris Merhar upravičeno opozoril na povezavo s snovanjem drame *Hlapci* (Cankar, 1957:539-540). V tržaškem predavanju je Cankar še razširil svoja opozorila in zastavil vprašanje, »kje je še odpor proti oholosti in nasilstvu rimske cerkve«, ta protiklerikalna ost pa je bila neposredno povezana z oznako, da gre za dobo »tristo let po Hrenovih hudodelstvih« (Cankar, 1976:205). Značilno je, da je cenzura leta 1938 črtala iz Cankarjevega predavanja prav ta odstavek in druge podobne dele; takrat ga je namreč revija *Sodobnost* nameravala ponatisniti (v *Zbrane spise I–XX* namreč ni bilo vključeno, ker uredniku Izidorju Cankarju objava v *Delavskem listu* ni mogla biti znana), vendar se je uredništvo nato odpovedalo objavi cenzurno okrnjenega besedila (Cankar, 1976:358-359).

Takoj po koncu navajanja odlomka s Trubarjevim zavračanjem praznoverskega čaščenja je Cankar v tržaškem predavanju preskočil v sodobnost, češ da se ni veliko spremenilo, in omenil nedavno romanje Slovencev v Lurd (Cankar, 1976:198). Ozadje, ki je sprožilo to omembo, je presegalo pobožni namen slovenskih romarjev, kajti uvodnik v *Slovincu* je romanje razglasil za manifestacijo slovenskega katolištva ob proslavljanju Trubarja.⁵

Teza, da je bil protestantizem 16. stoletja slovenstvu tuje nemško in krivoversko gibanje, je na primer tudi izhodišče daljšega spisa Leopolda Podlogarja o belokranjskih protetstanih in predikantih v katoliški reviji *Dom in svet*. Med vzroki za naglo zasidranje protestantizma je v uvodu med drugim navedel študij na Württembergem in predvsem jezikovno neusposobljenost duhovnikov oglejskega patriarhata za pridiganje ljudstvu; pri navajanju podatkov se je skliceval na številne vire, med drugim na Elzeja, Dimitza in članke v evangeličanski znanstveni reviji *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* (Podlogar, 1908: 205-207). Prav nič pa ni omenjal razmer v katoliški Cerkvi 16. stoletja, kakršne so odkrivali ti viri in kakršne je razkrival tudi kanonik in zgodovinar Gruden z objavo katoliških virov (Gruden, 1907).

Proti izničenju pomena protestantov, češ da so vnašali nemštvo, je Cankar tudi v tržaškem predavanju poudaril njihove zasluge za

⁵ »Nekaj svobodomiselnih pisateljev, tucat liberalnih advokatov in nekoliko napol mrtvih bralnih in telovadnih društev bo letos slavilo Trubarja, na stotine pravega slovenskega ljudstva [pa] je šlo izkazat svojo ljubezen in vdanost materi Božji, katere čaščenje luteranci tako zaničujejo. Velikobolj je slednje narodni praznik kot bo proslavljanje moža, ki je iz nemštva hotel zasejati med nas našemu ljudstvu popolnoma tujo nemško ljuliko. Toda Slovenci XX. stoletja stoje kakor v XVI. stoletju trdno in neomajno na temelju, ki sta mu ga zgradila sveta slovanska brata [Ciril in Metod], na katoliški veri!

Tudi katoliško izobraženstvo se pridružuje lurškemu slavlju. Načelnik S.L.S. dr. Šušteršič se je tudi podal v Lurd. Prav je, da se tako poudari, kako tudi v politiški stranki združeni katoliški Slovenci vedno na prvo mesto postavljajo zahtevo, da naj se načela krščanstva uveljavljajo v vsem javnem življenju. Krščanstvo in demokracija, to sta in bosta tudi stranki vseskozi vodivni ideji.

To je misel, ki nas združuje med seboj in z našimi brati in sestrami, ki so zdaj na potu k čudodelni kraljici neba in zemlje.« (*Lurd*, 1908:1).

slovenstvo ter bojevito zapisal, da je bila s protireformacijo »zatrta kal novega, resnično *slovenskega* narodnega življenja« (Cankar, 1976: 204; poudarek je Cankarjev). Tu je bila ena od glavnih stičnih točk med Cankarjevimi in Prijateljevimi nazori. Kratka vest v *Slovenskem narodu* je ob Prijateljevi razpravi opozorila: »To je toliko bolj zaslužno delo, ker se trudijo nasprotniki reformacije, da bi jo predstavili kot kulturno brezpomembno, da, naravnost škodljivo zgodovinsko epizodo, ki je imela nemški značaj in protinarodne smotre. Vse te trditve nasprotnikov so v tej knjižici z dejstvi ovržene in z dokazi pobite kot zgodovinske laži.« (*O kulturnem*, 1908:3.) Kratka vest o Prijateljevi knjigi v *Domu in svetu* pa je ravno to stališče gladko zavrnila.⁶ Nasprotno pa je Lah v knjižici o Trubarju – kljub nekaterim svojim spornim trditvam – močno poudaril slovenskost protestantskega gibanja.⁷

Stična točka med Cankarjem, Prijateljem in Kidričem je bila tudi zavrnitev prizadevanj liberalne, narodnjaške in svobodomiselne strani, da bi si prisvojila Trubarja in iz njega anahronistično napravila narodnega buditelja, kakršni so se lahko pojavili šele v 19. stoletju. Slodnjak je o Prijateljevi knjižici in Kidričevi razpravi zapisal, da sta zgodovinsko pomembni, ker sta strankarsko razcepljenim in kulturno neosveščenim sonarodnjakom prikazali vrednost začetnika slovenske reformacije in književnosti ter zavrnilo versko nestrpnost in neobjektivnost do Trubarja na katoliški strani, a tudi sprenevedanje in neutemeljeno prisvajanje na rodoljubarski liberalni strani ter vsiljivost novoilircev (Slodnjak, 1975:30). Kidrič je zelo razločno poudaril dejstva: Trubar je priznaval svoj slovenski rod, delal je za svoje ljudstvo, v knjigah je uporabil svoj materni jezik, slovenščino je predpisal za učni jezik na začetni stopnji šolanja, novo cerkev je

⁶ »V tej knjižici je mnogo krivih sodbâ. Da je 'protestantizem položil temelj naši kulturi' (str. 48) – tega pač niti zavračati ni treba. (...) Loveč se za pregrehami posameznikov, nima pisatelj ne smisla ne pogleda na veliko kulturno delo katolicizma.« (*Trubarjeva štiristoletnica*, 1908:479.)

⁷ »Pravim v *naši* reformaciji, kajti naša je bila, slovenska, narodna. Ni bila samo odmev časa, sama je izrastla iz razmer, iz nas samih, bila je samostojna sila, plodna in plodeča, iz nas je izšla in je bila namenjena nam.« (Lah, 1908:10; poudaril Lah.)

imenoval slovenska. Hkrati je posvaril, da Trubarja ni mogoče razglašati za narodnjaka v novodobnem smislu, še manj pa za nekakšnega rodoljuba, pri čemer je v zanj presenetljivem ironičnem slogu povprašal (Kidrič, 1951:62-63): »Kje je zapisano, da je reševal kdaj s polno čašo v roki 'milo slovensko domovino'?! Kje je zapisano, da se je bližal narodu, ker se mu je zahotelo prestola in kadila? Kje je zapisano, da je trgal v čast rodu na plesišču podplate?! Kje je zapisano, da sta mu postala rodoljubje in žepoljubje istovetna pojma?«

Cankar je zanesljivo opazil, da si Lah, ki mu je knjižico izdala sekcija Svobodne misli, prisvaja protestantizem in Trubarja v smeri tega gibanja in novega ilirizma⁸ ter pri tem krši objektivnost. Vendar je to pustil ob strani, čeprav je bil do obeh usmeritev drugače zelo kritičen (Cankar, 1976:368-369; 378-379). Z vso ostrino pa je v obeh predavanjih nastopil zoper rodoljubarsko slavlisko prisvajanje Trubarja. Izhajal je iz svojih spoznanj ob proslavljanju 100. obletnice Prešernovega rojstva in v rokopis za dunajsko predavanje zapisal: »Ob Prešernovi obletnici so se polastili Prešerna taki ljudje, ki niso imeli v resnici in v svojem srcu prav nobene stike z njim – ki so bili z vsem svojim življenjem in delom Prešernu bolj tuji, kakor svoje čase njegov cenzor. Pravi sinovi in vnuki Prešernovega duhá niso slavili svojega mojstra in učitelja z navdušenimi narodnimi kroki, temveč slavili so ga in ga slavé na enostaven način, da hodijo za njim in nadaljujejo njegovo delo.« (Cankar, 1976:188.) Nato je raznim »korenitim narodnjakom (ki hodijo okoli in iščejo, kaj bi slavili)« in ljudem, ki »so kratkomalo vzeli Trubarja v zakup«, izrekel ključni, ostri in za vse

⁸ »Pomen reformacije za slovenski narod vidimo predvsem v sledečih stvareh:

1. *Poglobljenje verskega čuta*, ki pomeni spopolnjenje našega notranjega življenja, v smislu kristjanstva. Reformacija je nastopila kot odpor proti izprijeni cerkvi in brezvestni duhovščini. Nastopila je boj proti zlorabi verskega čuta od strani cerkve in duhovščine. Postavila je *svobodo čustva* in *vesti* s tem, da je postavila čisto vero nad vse drugo ter pustila posamezniku prostost v razlagi pisma in evangelija (individualizem). S tem je dvignila človeka k *svobodnemu mišljenju*. (...)

2. S tem, da se je k slovenskemu tisku pridružil tudi hrvatski tisk, je bila položena podlaga *skupnega* ali vsaj *vzporednega dela s Hrvati*, ki bi bila peljala k vedno ožjim stikom, kar bi bilo ugodno vplivalo tembolj v prejšnjih časih, ko smo bili zvezani tudi politično. Uresničenje *ilirske ideje* je bilo takrat najbolj mogoče (jugoslovanska smer).« (Lah, 1908:46-47; poudaril Lah.)

čase pomenljivi očitek: »O Trubarju samem imajo neko temno slutnjo; tisti, ki ne vedó ničesar o njem, ga smatrajo za navdušenega antiklerikalnega narodnjaka. Tisti pa, ki so nekaj slišali o reformaciji na Slovenskem, morejo na tihem in globoko v srcu Trubarja edinole *sovražiti!* Zakaj tako je dandanes na Slovenskem: večina ljudi, ki bodo hrupno in javno slavili Trubarjev spomin, nima v sebi ne sence Trubarjevega duhá, ne kapljice Trubarjeve krvi!« (Cankar, 1976:188-189; poudaril Cankar.) Enako ostro je o slavilcih obletnice Trubarjevega rojstva govoril v Trstu (Cankar, 1976:205).

Ivan Cankar se je torej v treh bistvenih točkah – ovrednotenje Trubarja kot začetnika slovenske književnosti in s tem ustvarjalca temelja za preoblikovanje v narod, poudarjanje slovenskosti Trubarjevega protestantskega gibanja, zavračanje strankarskega prisvajanja Trubarja – ujemal s stališči literarnih zgodovinarjev Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča, vendar njunih takratnih obširnih razprav o Trubarju zaradi poznega izida še ni mogel poznati; poznal pa je seveda mnenja, ki jih je razgrnil Prijatelj v svojem dunajskem predavanju. V svojem obravnavanju Trubarjevega delovanja in razvoja protestantizma v 16. stoletju na Slovenskem se je oprl na zelo tehtno zgodovinopisno delo Avgusta Dimitza, pa tudi (zelo verjetno samo posredno) na temeljne raziskave Theodorja Elzeja. Iz uporabljenih virov ali pa zaradi pisnih pomot so v njegovo tržaško predavanje zašli tudi nekateri zdaj že spremenjeni podatki, kar pa ni vplivalo na učinkovitost njegovih razmišljanj. Njegovi besedili nista bili zasnovani kot znanstveni predavanji, temveč sta, zlasti tržaško, vnesli v razmeroma širok krog poslušalstva in bralstva temeljna izhodišča za razmerje do Trubarja.

LITERATURA, VIRI

- Apih, Josip (1894): Ustanovitev narodne šole na Slovenskem. Letopis Slovenske matice 1894:253-317; 1895:146-233.
- Aškerc, Anton (1900): Theodor Elze. Ljubljanski zvon 20:505-508.
- Aškerc, Anton (1905): Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne? Ljubljana: Narodna tiskarna.
- Cankar, Ivan (1957): Izbrana dela: IX. knjiga (ur. Boris Merhar, opombe na str. 431-573 Merhar, sodeloval France Dobrovoljc). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cankar, Ivan (1959): Izbrana dela: X. knjiga (ur. Boris Merhar, opombe na str. 463-591 Merhar, sodeloval France Dobrovoljc). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cankar, Ivan (1974): Zbrano delo: 29. knjiga (ur. Jože Munda, opombe na str. 297-531 Munda). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Cankar, Ivan (1976): Zbrano delo: 25. knjiga (ur. Dušan Moravec in Dušan Voglar; opombe na str. 326-424 Voglar). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Dimitz, Avgust (1875a): *Geschichte Krains von den ältesten Zeiten bis auf das Jahr 1813: Mit besonderem Rücksicht auf Kulturentwicklung: II.* Ljubljana, Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Dimitz, Avgust (1875b): *Geschichte Krains von den ältesten Zeiten bis auf das Jahr 1813: Mit besonderem Rücksicht auf Kulturentwicklung: III.* Ljubljana, Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Elze, Theodor (1863): Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhunderts. Wien.
- Elze, Theodor (1897): Primus Trubers Briefe mit den dazu gehörigen Schriftstücken. Tübingen: Literarischer Verein in Stuttgart.
- Glaser, Karel (1894): Zgodovina slovenskega slovstva: I. Ljubljana: Matica slovenska.
- Gruden, Josip Valentin (1907): Doneski k zgodovini protestantizma na Slovenskem. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 17 (1-2):1-15; (3-4):53-65; (5-6):121-140.
- Kidrič, France (1951): Primož Trubar (ur. Mirko Rupel, ponatis iz *Domovine*). Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- Lah, Ivan (1908): Primož Trubar in naša reformacija: Kulturno historična študija. Knjižnica Svobodne misli: 2. zv. Ljubljana: Slovenska sekcija Svobodne misli.
- Lurd* (1908). Slovenec 36 (109, 12. maja): 1.

DUŠAN VOGLAR

- O kulturnem pomenu slovenske reformacije* (1908). Slovenski narod 41 (205, 4. september), 3.
- Orožen, Franc (1902): Vojvodina Kranjska: Zgodovinski opis. Ljubljana: Matica slovenska.
- Podlogar, Ludvik (1908): Belokranjski reformatorji. Dom in svet 28 (5): 204-209; (7):268; (8):315; (9):356.
- Prijatelj, Ivan (1908): O kulturnem pomenu slovenske reformacije: K Trubarjevemu jubileju. Ljubljana: L. Schwentner.
- Prijatelj, Ivan (1952): Izbrani eseji in razprave: I (ur. Anton Slodnjak, uvod in opombe Slodnjak). Ljubljana: Slovenska matica.
- Slodnjak, Anton (1975): Ivan Prijatelj med slovenskimi zgodovinarji svoje dobe. V Štefan Barbarič (ur.), Prijateljev zbornik, 19-54. Ljubljana: Slovenska matica.
- Trdina, Janez (1866): Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana: Matica slovenska.
- Trubarjeva štiristoletnica* (1908). Dom in svet 21: 479.
- Trubarjev večer* (1908). Slovenski narod 41 (61, 11. marec): 3.